

ПОЛЕМІКА НАВКОЛО ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ. РІК 1861-Й.

У статті йдеться про полеміку навколо спадщини Г.С.Сковороди, яка виникла у 1861 р. між М.І.Костомаровим та В.В. Крестовським.

Ключові слова: Г.С. Сковорода, історичне минуле, літературна пам'ятка, народність.

В статье идет речь о полемике вокруг наследия Г.С.Сковороды, которая возникла в 1861 г. между М.И.Костомаровым и В.В.Крестовским.

Ключевые слова: Г.С.Сковорода, историческое прошлое, литературная памятка, народность.

In the paper, the discussion about Hryhoriy Skovoroda, which appeared in 1861 between M.I. Kostomarov and V.V. Krestovskyi, has been outlined.

Key words: H.S. Skovoroda, historical heritage, literary monument, nationship (narodnist).

Привід: вихід у світ книжки "Сочинения в стихах и прозе Григория Савича Сковороды. С его портретом и почерком от руки" (СПб., 1861), яка включала в себе коротку біографію, збірку "Сад божественных пѣсней", трактати "Разговор о том: знай себе", "Убогий жайворонок", "Борьба и пря о том: претрудно быть злым, легко быть благим", "Бесѣда двое", "Пря бѣсу со Варсавою", "Начальная дверь ко христіанскому добронравію" та "Самопознаніє", а також "Переписку с харьковскими друзьями" і "Случаи из жизни Г.С. Сковороды".

Учасники: Всеволод Володимирович Крестовський (1839 – 1895), уродженець с. М. Березянки Таращанського повіту, Київської губернії, автор численних романів, повістей, оповідань, нарисів, поетичних творів, перекладів, у тім числі й творів Т.Г. Шевченка, а також статей і рецензій, написаних не без впливу Д.І. Писарева, однокурсника В.Крестовського, і позначених нігілістичним радикалізмом.

Микола Іванович Костомаров (1817 – 1885), український історик, прозаїк, драматург, поет, публіцист, критик, етнограф і фольклорист.

Часопис "Русское слово" у липневому числі за 1861 р. відгукнувся рецензією на книжку "Сочинения в стихах и прозе Григория Савича Сковороды" [4, с.46-50], підписаною криптонімом Вс. К-овській, за яким ховався В. Крестовський. Уже з перших рядків рецензії її автор вдається до кпинів над анонімною передмовою, в якій говориться про постать філософа й поета, про його популярність в Україні. Рецензент, не бажаючи занурюватися у філософський доробок Г.С. Сковороди, одразу ж береться оцінювати його поетичну спадщину: "Теперь войдите, – пишет він, – в этот вертоград; но предупреждаем вас, что в этом вертограде бездна репейнику и крапивы, и по тому языку вашему предстоят судороги и корчи, а уху – ряд невыносимых диссонансов" [4, с.46]. Під руку В. Крестовського потрапляє "Пѣснь 14-я" із "Саду божественных пѣсней" "Коликая слава нынѣ?..", і він запитує: "Ну что, каково?! Как вам нравится эта философская поэзия "украинского Ломоносова"? Вы плохо понимаете, вы утомлены – мы это невольно чувствуем, – но что же делать! Наша философия в том и состоит, чтоб её никто не понимал, кроме самого автора, а случается, что и сам автор ничего не понимает, что творит" [4, с.48]. Далі В. Крестовський береться за "Пѣснь 28-ю" "Возлети на небеса, хоть в версальскіи лѣса..." і коментує її: "Григорий Савич особенно недолюбливал воли, каковое качество, впрочем, для такого мудреца весьма почтенно. Но довольно! – вигукує рецензент. – Бога ради, довольно!! слышу я возгласы нетерпеливого читателя, которые имеют на меня действие холодного душа – и я останавливаюсь... Да уж в

самом деле, пора и честь знать: не всё же возиться с "украинским философом", который если и может назваться этим именем, то единственно в том только смысле, как у Гоголя называется философом – Хома Брут" [4, с.49]. В.Крестовський нападає на видавця, звинувачуючи його в тому, що той видав "всю эту ерунду, семинарскую мертвечину"[4, с.49]. Завершується рецензія В. Крестовського запитанням: яка була потреба у цьому виданні? І висловлює здогад: хіба що для того, щоб дати повчальний матеріал для Козьми Пруткава чи щоб конкурувати з ним? І знаходить відповідь: виявляється, твори Г.С. Сквороди були потрібні тим, хто передплатив книжку "Сочинения в стихах и прозе", а саме: Гр. Данилевському, Ізм. Срезневському, В. Аскоченському та Харківській університетській бібліотеці, яка придбала 10 примірників книжки. Про передплатників В. Крестовський пише так: "Теперь всё понятно. Понятно и высокое достоинство произведений Сквороды, и сочувствие ему таких именитых людей, как гг. Данилевский, Срезневский и Аскоченский. Всем им предстоит равное бессмертие с Григорием Савичем Сквородой. И по заслугам!" [4, с.50].

Дуже оперативно на цю, з дозволу сказати, рецензію відгукнувся М. І. Костомаров. У сьомому ж числі за 1861 р. часопису "Основи" з'явилася його стаття "Слово о Сквороде. По поводу рецензии на его сочинения в "Русском слове" [2, с.176-182].

Хто стикався з літературною полемікою ХІХ ст., той звернув увагу на таку її прикметну рису, як намагання опонентів спростовувати кожне слово, кинуте призвідником суперечки. Після цього призвідник брався спростовувати кожне слово опонента. Врешті, кожна наступна стаття і відповідь на неї починала нагадувати снігову лавину, в яку потрапляли дерева, каміння, звірі, а то й люди... На жаль, відповідь М.І. Костомарова В. Крестовському також позначена цими характерними для критики середини ХІХ ст. вадами. Відзначивши, що критик не має права зневажливо говорити про будь-яку особистість, якщо вона не давала для цього приводу, М.І. Костомаров зізнається: "Стихи Сквороды чрезвычайно плохи и могут сравниться по художественности разве с бессмертными произведениями Василия Кирилловича (М.І. Костомаров має на увазі російського поета ХVІІІ ст. Тред'яковського. – М.С.): тем не менее рецензент напрасно поставил два вопросительных знака (йдеться про два знаки запитання у фразі В. Крестовського "если вы не знаете о том, что такое Скворода, то неизвестный издатель творений сего достопримечательного мужа объяснит нам, что это был "піит" и расскажет, что "Украина и Малороссия и понынѣ помнит о своём старце Сквороде, который жил столетие тому назад и которого сочинения считались народными" (??) [2, с.46] – М.С.). Мало можно указать таких народных лиц, каким был Скворода, и которых бы так помнил и уважал народ. На всем пространстве от Острогжска (Воронежской губ.) до Киева, во многих домах, висят его портреты; всякий грамотный малороссиянин знает о нём; имя его известно очень многим из неграмотного народа; его странническая жизнь – предмет рассказов и анекдотов; в некоторых местах потомки, от отцов и дедов, знают о местах, которые он посещал, где любил пребывать и указывают на них с почтением; доброе расположение Сквороды к некоторым из его современников составляет семейную гордость внуков; странствующие слепцы усвоили его песни; на храмовом празднике, на торжище нередко можно встретить толпу народа, окружающую группу этих рапсодев и со слезами умиления слушающих: "Всякому городу нрав и права". До какой степени песни Сквороды сделались народными во всей южнорусской стране, можно судить по тому, что некоторые вошли в собрание Галицких песен Вацлава з Олеска и Жеготы Паули, без сознания самих собирателей, что эти песни сочинены Сквородою.

Сочинения Сквороды, – продовжує М.І. Костомаров, – не нравятся рецензенту; не нравятся, быть может, и нам, но из этого не следует, что они не имеют никакого достоинства и что не надобно их печатать. Значение писателя прошедшего времени измеряется или по эстетическому достоинству, или по его влиянию на свой век, по степени, в какой он выражает направление, нравственное состояние окружающей его среды, по вместимости в нем умственных требований и вкуса современников. Рецензент полагает, что следует довольствоваться первым, а всё, что нам не нравится, предавать забвению. Так у нас и

делают: в архивах мыши и сырость поели старые дела; ханжи замазывали древние фрески в храмах; губернаторы разбирали, для лучшего вида города, старые здания; кухарки пекли олады на листах сборников XIV-го и XV-го веков. Благодаря всему этому мы так мало знаем свою старину. И теперь ещё многое лежит под спудом: пусть себе лежит! По мнению рецензента, нет никому дела до этой "ерунды и мертвечины". Но ведь и многое из древних памятников, драгоценных для нас по выражению своего века, само по себе – безотносительно к истории – может показаться, сообразно нашим эстетическим воззрениям, хуже виршей и посланий Сквороды... Зачем же издавать его?... Так по вашему??" [2, с.177-178].

Далі, після цього полум'яного монологу, М.І. Костомаров спростовує кожну репліку В. Крестовського: і хибне розуміння виразу Г.С. Сквороди "Убій злу волю в нас..." (В. Крестовський вважає, що "Григорий Савич особенно недолюбливал воли, каковое качество, впрочем, для такого мудреца весьма почтенно" [4, с.49]), докоряє рецензентові за непоштивне ставлення до вчених, які передплатили книжку "Сочинения в стихах и прозе Григория Савича Сквороды", особливо до І.І. Срезневського, "труженика науки, оказавшего важные... услуги языкознанию и истории своими сочинениями и изданиями", [2, с.179] "ученого, литератора, профессора, академика" [2, с.179], завершуючи свій відгук на рецензію В. Крестовського словами, що вона "производит действие отвратительного запаха невежества и школьнического нахальства" [2, с.179].

В. Крестовський не забарився з відповіддю: у восьмому числі за 1861 р. "Русского слова", уже підписавшись не криптонімом, а повним ім'ям і прізвищем, він друкує статтю "Ходатайство г. Костомарова по делам Сквороды и Срезневского". Тут він грубо звинувачує М.І. Костомарова в тому, що той узявся не за своє діло, захищаючи Сквороду, що це – результат "малого затмения" його розуму. В. Крестовський продовжує називати філософа й поета "семинарским тупицей, каких породила тысячами Киевская бурса прошлого века", "тупицей не только XVIII века, но даже для XV христ[ианской] эры, потому что здравый смысл измеряется не исторической критикой, а здравым же смыслом человека" [5, с.80], "мертвым адептом мертвой схоластической буквы" [5, с.81]. В. Крестовський, щоб довести хибність думки М.І. Костомарова про Сквороду, згадує полеміку Летгола (Юрія Беркгольца) з Костомаровим щодо походження слов'ян від литовців, продовжує принижувати заслуги І.І. Срезневського перед наукою. Він ділить висловлювання М.І. Костомарова про Г.С. Сквороду, зацитоване вище, на п'ять сегментів і нахабно "спростовує" кожну думку, закладену в тому висловлюванні – і про його популярність, і про пісні Сквороди, що стали народними піснями. Про рівень мислення В. Крестовського свідчить хоча б ось цей фрагмент його статті "Ходатайство г. Костомарова по делам Сквороды и г. Срезневского": "Вы хотя и голословно, – звертається він до М.І. Костомарова, – однако же с решительностью авторитета уверяете нас, что Скворода имел влияние на свой век, что он выражает собою направление, нравственное состояние окружающей его среды, вмещает в себе умственные требования и удовлетворяет вкусу своих современников. Хорошо-с, – пишет В. Крестовский. – Если это так, то каковы же должны были быть малороссы, – современники Григория Савича, когда в нём одном вмещались все их нравственные и умственные требования?" [5, с.85]. Після цього він робить висновок, що М.І. Костомаров, говорячи про те, що український філософ був виразником моральних чеснот українців, їх принижує. В. Крестовському також не подобається Віктор Аскоченський як поборник моральної та громадянської свобод, бо він оцінює дійсність крізь призму вчення Сквороди, яке, на думку В. Крестовського, давно віджило.

М.І. Костомаров бере ще одне слово – він пише "Ответ на статью Всеволода Крестовского "Ходатайство Костомарова за Сквороду и Срезневского" і друкує її у восьмому числі "Основи" за 1861 р.

Цілком резонно М.І. Костомаров відзначає, що В. Крестовський у своїй другій статті майже забув про Сквороду і вдався до образ на адресу І.І. Срезневського, на адресу свого опонента. На жаль, М.І. Костомаров у запалі полеміки забув, із ким має справу, і взявся з

академічною терплячістю пояснювати невігласові й нахабі очевидні речі: що І.І. Срезневського можна "обличать", але не "оскорблять голословно" [3, с.4], що В. Крестовський не зовсім правильно зрозумів суть суперечки Д. Мордовцева з М. І. Костомаровим про перебування українських селян під Польщею... М. І. Костомаров, ніби під час захисту дисертації, згадує суперечку О. Пипіна й Ф. Буслаєва, присвячену питанням виховання народу, посилається на статтю В. Аскоченського про містичну повість про Нифонта, знайдену й опубліковану М.І. Костомаровим, знову детально описує перебіг полеміки з ним Летгола, розмірковує про смаки народу, готового співати низькопробні куплети і про роль освіти у вихованні народу, про А. Шишкіна (Олексія Павловича Сніткіна), який, возвеличуючи реформи Петра І, негативно відгукнувся про Псковську вольність і общинне користування землею... І все це М.І. Костомаров робить із однією метою – довести В. Крестовському, що необхідно вивчати народне життя у його минулих і нинішніх пам'ятках, довести, що "Сковорода принадлежит истории, и если до сих пор продолжает оказывать влияние, то вы его не разрушите – звертается він до опонента, – ибо до тех, на ком ложится ещё это влияние, едва ли дойдут ваши рецензии, да они и слишком бессильны для того, чтобы переделать упроченные временем и наследством убеждения и взгляды" [3, с.9].

Ми згадали про полеміку між В. Крестовським і М.І. Костомаровим через те, що подібні явища не переводяться й сьогодні. Ще знаходяться крестовські, які, не озираючись на усталену думку, беруться судити про Б.Хмельницького, І. Мазепу, Г.С. Сковороду, про Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, Лесю Українку, П.Г. Тичину, пишуть про фейковість України, про українську мову як про діалект мови російської чи польської...

Ю.Я. Барабаш, автор глибокої і всебічної статті "...Сии... разнородные о нём суждения" (Григорий Сковорода в оценках и спорах)" (Вопросы литературы. – 1985. – № 3. – С. 97–118), де розглядається й полеміка між М.І. Костомаровим та В.В. Крестовським, про останнього сказав: "Под маской благородного негодования демократа и прогрессиста прятались дворянская спесь, шовинистическая неприязнь к "инородцам", великодержавнические идеалы будущего редактора официозного "Варшавского дневника" – так называемой "газеты Польского края", находившейся в непосредственном ведении варшавского генерал-губернатора" [1, с. 106].

Список використаних джерел

1. Барабаш Ю. "...Сии...разнородные о нем суждения" (Григорий Сковорода в оценках и спорах) // Вопросы литературы. – 1985. – №3. – С.97–118.
2. Костомаров Н. Слово о Сковороде. По поводу рецензии на его сочинения в "Русском слове" // Основа. — 1861. – № 7. – С. 176 – 179.
3. Костомаров Н. Ответ на статью Всеволода Крестовского "Ходатайство Костомарова за Сковороду и Срезневского" // Основа. – 1861. – № 8. – С. 1 – 14.
4. Крестовський Всеволод. Рец. на кн. "Сочинение в стихах и прозе Григория Савича Сковороды" // Русское слово, 1861. – № 7. – С. 46 – 50.
5. Крестовський Всеволод. Ходатайство г. Костомарова за Сковороду и Срезневского" // Основа, 1861. – № 8. – С. 79 – 87.

Стаття надійшла до редакції 5 лютого 2013 року